

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SAMLINGER

TIL

JYDSK HISTORIE OG TOPOGRAFI

UDGIVNE AF

DET JYDSKE HISTORISK-TOPOGRAFISKE SELSKAB.

3. RÆKKE. III. BIND.

REDIGERET AF

CHR. VILLADS CHRISTENSEN

SELSKABETS SEKRETÆR.

KØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS TILLGES BOGHANDEL.

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

1901—1903.

Lene Jensdatter i Randers contra Kirsten Morsings i Lime.

En Retssag fra 1686

ved

Stiftamtmand Stemann.

Med et Tillæg af Dr. phil. H. F. Feilberg.

I Randers Tingbog 1685—86 findes en Række Tingsvidner i en Sag mod »den uden Bys Misdædere« Kirsten Jensdatter Morsings, hvilken er bleven ført og paakjendt ved Sønderhald Herreds Ting. Desværre existere vedkommende Herredstingbøger ikke mere, men i Provinsarkivet i Viborg findes yderligere om samme Sag en kortere Tilførsel i Viborg Landstings Justitsprotokol 1686—1692¹⁾ samt en ret defekt Akt over alt, hvad der har været fremlagt baade for Herredstinget og Landstinget. Hverken af Underrets- eller af Herredsdommen kjendes dog Ordlyden, men det fremgaar alligevel af det Foreliggende temmelig tydelig, hvilket Udfald Sagen har faaet i begge Instanser. Skjøndt Kirstens »Trolddomskunster« ofte nævnes, og »hæderlig og høilærde Mand« Hr. Augustinus Basballe i Mygind ikke er den eneste Præst, der oplyser, at han »har hørt adskilligt om hende, som en god Kristen ikke kan egne og anstaae, at hun skal kunne med

¹⁾ Fol. 2.

Signerier og anden Trolddom, hvilket hun skal have øvet baade paa Mennesker og ufornuftige Kreaturer, item med at vise igjen«, hvilket han »har hørt nogle Personer at have besøgt hende om, af hvilke hun Nogle skal have fixeret og Andre fyldestgjort« — saa kan hun dog ikke henregnes blandt »Hexene«, men gaar nærmest ind under Nutidens Begreber »Klog Kone« og Kvaksalverske. At Jørgen Arenfeldt er af modsat Mening, kan formentlig ikke geraade hende til Vanære. Derfor er heller ikke over denne Retssag den Uhygge og det Tragiske, som over de virkelige Hexesager. »Fanden« forekommer ogsaa kun en eneste Gang, »udi en graa Buks Lignelse med tvende Lys udi hans fremmeste Fødder«; men denne eventyrlige Beretning spiller kun en ganske underordnet Rolle og forekommer overhovedet ikke i den egentlige Sag. Prokurator Søren Jørgensen Ruttenborg¹⁾, der er kommen for Skade med at udbrede den i Randers, maa senere indrømme, at han ikke veed, om det er vist eller sandt. Tværtimod staae mange af Kirstens Raad i Forbindelse med hellige Kilder og Kirken, og hun hævder udtrykkelig at have foretaget mange af sine Kure ved Guds Magt, i Guds og Jesu Navn, og ses overhovedet ikke ved dem nogensinde at have villet skade Nogen, ligesom hun heller ikke paa noget Punkt angiver Andre som meddelagtige i sine Kure. Hun gjør i det Hele et ikke usympatetisk Indtryk trods alle hendes brogede Veie.

Mangler altsaa denne Sag nogen dramatisk Spænding, saa yder den dog formentlig ikke uinteressante Indblik i, hvad Overtro der kunde grassere i Randers Egnen i Slutningen af 17de Aarhundrede. Alle Stænder ere implicerede; idetmindste forsikrer Kirsten, »at der havde

¹⁾ Ogsaa kaldet Søren Ref eller Søren Jørgensen Ref.

mange baade Adel og Uadel været i hendes Hus om Nattetider« for at faae Raad, Præstekonen Karen Jensdatter fra Thorsager har engang søgt hendes Hjælp for en Anden, og ved det eiendommelige Optrin i Lime Kirke Nytaarsmorgen troer selv en studiosus theologiæ, da han hører det »snurre« derinde, »enten er Fanden i Kirken eller han har sit visse Bud der.«

Ikke mindre overtroisk er Kirstens Kontrapart selve velfornemme Matrone Lene Jensdatter, gift med Anders Carlsen, Borger og Handelsmand i Randers, der uden Tvivl har hørt til Byens første Familier. Hun tror fuldt og fast, at Kirsten har paaført Anders Carlsen stor Skade og ulidelig Smerte ved at helbrede en Anden med Kaal, der er hentet i hans Hus, og forfølger hende, endog efter hendes Død, med »urøkelig Had.«

Allerede Kirsten Jensdatter Morsings Moder har været i Konflikt med Øvrigheden og sad i Otte Marsvins Dage¹⁾ »formedelst et navnløst Barn, en Kvinde havde faaet, og som Folk sagde, at hendes [o: Kirstens] Moder skulde vide af«, fangen i samme Fængsel (»Nørrebaand« i Randers), i hvilket Kirsten under den nedenfor omhandlede Retssag blev hensat. Kirsten var gift med Rasmus Andersen Mors eller Morsing af Lime. De havde i 1686 mindst 3 voxne Sønner: Søren Rasmussen i Hadbjerg, Peder i Lime og Christen, samt en gift Datter Maren og nogle umyndige Børn. Der lader til at have været et meget godt Familieforhold mellem dem alle indbyrdes.

¹⁾ Otte Marsvin var Lensmand i Randers c. 1629–44. — Han har eiet en Gaard paa Vestergrave i Randers. Han købte den af Hendrik Frandsen og solgte den til Borgmester Michel Thygesen, som 1664 svarer Skat deraf, medens Hans Holst paaboer den, jfr. Randers Kæmnerbog 1664 S. 32.

Manden er opbragt over den Behandling, »hans stakkels Hustru, som saa uforsvarlig og uskyldig er angreben«, har nydt i Randers. Sønnerne tage sig ogsaa gjentagende af Moderens Sag og skaffe hende ved Henvendelse til Stiftamtmanden en Defensor. Datteren har ligesom Moderen Lyst til at være »Klog Kone«, men hun har aabenbart ikke saa gode Gaver som Moderen. Et Exempel paa hendes Virksomhed i saa Henseende meddeles omstændeligt saaledes: Maren Pedersdatter, Peder Bodsmands Hustru i Aarhus, erfarede omtrent »3 Uger før Mikkelsdag«, at Kirsten Morsings havde en Datter, som kunde hjælpe »baade Folk og Fæmon« for adskillige Svagheder, og da hendes Mand var elendig svag af »Verch«, lod hun Kirsten Morsings Datter Maren hente ud til sig. Da denne kom, anmodede Maren Bodsmans hende om at hjælpe sin Mand for Betaling, hvilket hun lovede. Maren Morsing tog derpaa sit »Kiltebaand« og bandt det om Mandens Laar og Been. Saa skar hun et Stykke af hans venstre store Taae, baade Kjød og Negl, saa vidt hun kunde komme til. Ved samme Lejlighed bad hun Maren Bodsmands om at skaffe sig et Stykke af Mandens Skjorte, »som han havde været til Guds Bord udi«, hvilket hun ogsaa fik tilligemed atten Skilling i ulige Penge. Alt dette, sagde hun, vilde hun bringe sin Moder, »thi hun var klogere end som hun.« Anden Gang hun kom, gik hun til Sengen og strøg Peder Bodsmands fra Hoften og ned til hans Taaende, idet hun sagde, at hun kunde see dem hver Dag for sine Øine, som var hans »Skadesmænd«. Efter Begæring fik hun den Gang fjorten Skilling. Da hun tredie Gang kom, medbragte hun en Flaske »med noget Tøi udi«, og fortalte, at hun havde faaet det af sin Moder, som selv havde villet komme, men ved Svaghed var forhindret heri. Hun havde denne Gang sin Mand med, og Maren Bodsmands anmodede denne

om at bede sin Hustru om at gjøre sig Flid med at hjælpe hendes Mand, hvortil Maren Morsings svarede, at hun skulde nok gjøre sig Flid med at faae hendes Moder Kirsten hen til Peder Bodsmand. Kirsten kom imidlertid ikke, skjøndt Maren Bodsmands selv havde været hos hende uden at kunne faae Raad; thi der var da en stor Hob Fremmede hos Kirsten. Efter den Tid blev Peder Bodsmand meget mere elendig, end han havde været før, saa at man snart maatte baste og binde ham.

Det ældste, man i Sagen erfarer om selve Kirstens Bedrifter, er følgende Beretning af Hr. Christen Jensen Thorsager, Sognepræst i »Hollom«: Nytaarsdag 1661, da han var studiosus og skulde prædike for sin salig Svoger »Hr. Peder i Alling«, kom han i Dagningen gaaende ind i Lime Kirkes Vaabenhus. Førend Degnen kom, hørte han, det »snurrede« i Kirken. Derover forskrækket løb han ud, og da han saa strax mødte den daværende gamle Degn ved Navn Peter, sagde han til denne: »enten er Fanden i Kirken, eller han har sit visse Bud der«, hvorpaa Degnen gik med ham ind i Vaabenhuset og lukkede Kirkedøren op, som stod paa Klem. Da sad bag Kirkedøren paa en udhuggen Sten, som paa den Tid var i Kirken, en Kvinde med en Rok. Hun spandt paa en ulden Traad om Alteret, »og den aut [avet]«, og tilmed havde hun en Lerpotte med Ild i hos sig. Da hun fornam de to, som kom ind, tog hun Rok og Pot og gik ud af Kirken. Degnen, der kendte hende, sagde: »Kirsten, hvi begynder I saa Eders ny Aar? Hvorledes hænger dette sammen?« Derpaa svarede hun: »Det har intet at betyde andet, end vi har ingen Lykke havt i nogle Aar med vore »Geislinger«¹⁾, saa er os kjendt dette

¹⁾ Jfr. H. F. Feilberg: »Dansk Bondeliv« I. 239., hvor Jul, Spind og Gæslinger staar i Forbindelse med hinanden, omend i modsat Retning som her.

Raad, at En skulde spinde en ulden »aut« Traad om Alteret, skulde det vorde bedre«. Dermed gik hun sin Vei. Traaden blev liggende langt ned ad Kirkens Gulv, medens Tjenesten i Kirken blev forrettet, »hvilket er Sognefolkene, som paa denne Tid levede, vitterligt«.

Fra omtrent 1674 af høre vi derefter om en Række af forskellige mer eller mindre heldige Kure, som hun har foretaget, og hvorved Kulild, Kaalstokke, »Rødder, hun havde taget paa Marken«, Vand fra hellige Kilder og adskillige andet Slags Vand, »det bedste Vand, som hun brugte dertil, var Sennopsblade-Vand«, Skjorter, som af Vedkommende ere blevne baarne ved Altergang, samt Signen, Korsen og Manen spille en Rolle. Omkring 1674 prøver hun forgjæves sine »Trolddomskunster« i Fjellerup paa Skipper Søren Sørensens formentlig forgjorte Kone. Da det ikke hjælper med at lægge Kaal paa dennes Hoved, faar hun Patienten anbragt i et Hul foran Bagerovnen; hun tildækkes med Brædder og Jord, og Ilden fra Ovnens trækkes ud paa denne. Der anvendtes endnu en Ildkur, hvor Skipperkonen anbringes paa en »Bagtroustoel« og derunder en stor Kulild, paa hvilken Kirsten kaster »noget Spøgeri, og alle hendes Trolddomskunster hjalp intet, mens blev værre Dag efter anden«. Ogsaa adskillige Andre, som »ved Trolddom var forgjort«, saaledes ogsaa en Datter af Borgmester Søren Andersen i Randers, har hun haft under Behandling. Om en af disse — Else i Ebeltoft — siges, at hun var »bunden med trende Grimeskafter, saa gal og forstyrret var samme Pige«. Naar der »var kast Skrig« paa smaa Børn, kurerer hun dem ved at lægge dem »uden Ovnens Mund, naar den var hedest, og lægge noget over dem og kaste Ild paa dem, saa fik de bedre«. Endvidere har hun i Drastrup hjulpet »et Øg, som var slinger i Bagredet«. Ifølge Folketroen var der en vis Forbindelse mellem

»Angelmus« og visse Sygdomme, saa at det er ganske i sin Orden, naar Kirsten for Landstinget forklarer, »at hvem der kunde slage en Angelmus ihjel med sin Baghaand, den kunde hjælpe saadanne Hoveder.«

En anden Gang hjælper hun en afsindig Barselkone, Helvig Jensdatter, »paa en Gaard imod Nibe kaldes Albech« med Vand af »den Helligkielde«. Ogsaa i Aarhus, hvortil hendes Søn Peder har ført hende paa en Slæde, er hun søgt. Her stryger hun den blinde Mr. Eylert¹⁾ over Hovedet med Vand af den hellige Kilde ved Mariager og skaffer ham derved hans Syn igjen. Til Belønning faar hun af Mr. Eylerts Hustru 2 Sldr. og en Tvebak, men hun og Sønnen maa dog hovedkuls forlade Huset, idet hun beder om en Flig af Mandens Skjorte saa vel som om det Tørklæde, han havde havt paa sig, sidste Gang han var til Guds Bord — det skulde have været brugt til Plaster. Men »da Mr. Eylert hørte og fornåm det, jog han hende ud af Døren med et Spanskrør og hendes fornævnte Søn ligesaa«.

Det fremgaar overhovedet af Sagen, at hun har havt et betydeligt Klientel (f. Ex. i Egaa, Lystrup, Følle, Strands, Ebeltoft, Fussing) for sine Kure med Vand fra Mariager Kilden, og at hun ofte har havt Held med sig.

Hun kan kurere »for Sener, som var sprængt«. Gul-sot helbreder hun paa følgende Maade: Hun koger en gulbenet Kylling med Safran paa og giver Patienten Leveren og saa af »Saadet«²⁾. Derpaa maaler hun Ved-

1) Maaske den Mester Eilert, Bartskjær, som nævnes 1687 i Hübertz »Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus«. II. 257. — Der kunde mulig ogsaa være Tale om, at det var Eilert Eilertsen Jacobsen, i Slutningen af det 17. Aarhundrede Lector theologiæ i Aarhus, jfr. Saml. til jydske Hist. og Top. 2 R. III. 183.

2) o: Suppen, Saucen.

kommende med en Traad over Axlen, ned ad Armen og Ryggen, og binder saa Enden af Traaden omkring Patientens Arme eller Been. Næste Morgen tager hun Traaden igjen af og kaster den paa Ilden og brænder den i Jesu Navn. Samme Formular og en lignende Maaling hjælper for Modсот. Traaden skal stiltiende bæres til Ilden og brændes, efterat der er spyttet paa den. For Rosen har hun bl. a. signet Karlen Peter Fisker fra Fløystrup med de Ord: »Jeg forbyder dig mit Kjød at slide, mine Been at bryde, mit Blod at rive! Du skal flye og rømme i Jesu Kristi Navn!« Paa hendes Kure med Signen og Maalen har Christian V^{tes} danske Lov af 1683 efter hendes eget Udsagn for Landstinget gjort en brat Ende.

Naturligvis har Kirsten paa denne Maade, idetmindste i 10 Aar, været meget »berygtet for Trolddom og Skonneri«¹⁾, og som Mogens Rytter af Bøjen med Ed vandt, »saa længe han haver kjendt hende, haver hun hjulpet Folk og Fæmon; (mens andet vidste han intet med hende); de haver reist til hende og hun til dem; om det var af Guds Ord eller ei, veed han intet.« Men hun har tillige været et godmodigt Menneske, som Folk har havt meget tilovers for; paa anden Maade kan man vist ikke forklare, at omtrent tredive Mænd fra Lime og Omegn vidne den ene efter den anden, at de »vidste hende intet at beskylde, heller intet haver hørt noget uskikkeligt om hende, uden nu siden hun blev sat«.²⁾ Rasmus Raaballe af Lime siger endogsaa ligefrem »de haver løbet med nogen Snak om Rygte og Kadderi«³⁾, siden hun kom i Fængsel«. og

1) Skonneri er efter Dr. Feilbergs Mening sikkert Skarneri ∴ Slethed.

2) Arrestationen fandt Sted i Slutningen af Mai 1686.

3) »Kadderi« synes at maatte være »Kodderi« jfr. Feilberg »Jydsk Ordbog» under koddre, sladre, vrøvle, altsaa: løs Snak, Vrøvl.

Søren Nielsen af Kastrup tilføier dernæst: »han vidste hende intet at beskyldte i nogen Maader uden Ære, Dyd og Godt«. »At hun haver søgt Kirken med andre«, vidner Søren Larsen Degn i Lime, at hun ogsaa har »brugt Sakramentet«, bevidner Sognepræsten sammesteds Hr. Olluf Pedersen Øye under 2 Juni 1686. Da Samme ikke desto mindre 26 Juli kan bevidne, at Kirsten har været berygtet, kan Rygterne dog ikke have været saa vægtige, at han har maattet øve Kirketugt mod hende.

Mod denne meget søgte Kvaksalverske er det altsaa, at Lene Jensdatter i Forsommeren 1686 faar Sag reist ved Sønderhald Herredsting, under hvilken alle disse andre »Trolddomskunster« komme frem i et saadant Omfang, at den Tort, hun skal have paaført Lene Jensdatters Mand, Anders Carlsen, egentlig kommer til at spille en ret forsvindende Rolle. Sagens Sammenhæng er følgende: Ved Paasketid 1685 er Kirsten i Randers, og da hun gaar paa Gaden, staar Morten Thygesen¹⁾ i sin Husdør, og han, der maa have kjendt hende og vidst, hvad hun duede til, opfordrer hende til at komme indenfor og tage sig af hans Kone, som var faldet »og kunde ikke hjælpe sig selv igen«. Kirsten kommer ind til den Syge og seer snart, at det, der skal hjælpe, er nogle Kaalstokke »med Top og Rod«. Morten Thygesens Pige, Maren Andersdatter, bliver sendt ud for at skaffe det ønskede. Hun gaar først hen til en Smaaaborger Peder Larsen Hengi, og da han ikke havde saadan Kaal, gaar hun til Randers Patricieren Anders Carlsen, der boede ganske nær ved fornævnte Peder Larsen Hengi i Randers Slotssogn, ikke

¹⁾ Morten Thygesen blev af Kongen beskikket til Raadmand i Randers ved Bestalling af 7 Januar 1665 og aflagde Embedsed i Kancelliet. Han sad i Embedet til Aarets Udgang 1682 jfr. Stadfeldt: »Beskrivelse over Randers Kjøbstad«. 131. Han boede i St. Mortens Sogn.

langt fra Sønderbro, og her henter hun de ønskede Kaalstokke, som hun overleverer i Kirstens Hænder. Frøet af den ene giver Kirsten den Syge i Munden og slaar hende saa med Kaalstokken paa Kroppen, idet hun siger: »opstaae og Bod faae i Jesu Kristi Navn«. Derpaa beder hun Pigen at lægge Kaalstokken »i en Smøge, hvor Ingen kom til.« Haandknuderne har hun fjernet fra den Syge ved Strygning. Morten Thygesens Hustru kommer sig. Men umiddelbart efter bliver det galt med Anders Carlsen. Han bliver syg, og efter Datidens Tankegang er der aabenbart ikke Skygge af Tvivl om, at Kirsten har foranlediget hans Sygdom ved, som ommeldt, at benytte Kaal fra hans Hjem. Lene Jensdatter, der er en energisk Kvinde og kjærlig Hustru, anser det nu for sin Pligt at reise Sag imod Kirsten »anlangende den Skade og ulidelig Smerte, som hun med sit Kogleri og djævelske Kunst« har paaført Anders Carlsen, og efterat Lene forgjæves har forsøgt at faae Prokurator i Randers Søren Jørgensen Rutenborg til Sagfører, fare hun og hendes Svoger Garver Jørgen Henrichsen Kynning nu om paa adskillige Steder for — som Kirstens Mand Anders Rasmussen udtrykker sig — at »sammensanke en stor Deel uoverenskommende Attester og Stuevidner«. Det er for Lene saa heldigt, at Kirstens Hjemsted, Lime, hører til den store Hexejæger Jørgen Arenfeldts Gods Rugaard. Det maatte jo have været uforsvarligt, om hun ikke havde gjort ham opmærksom paa denne nye »Troldevinde« fra hans eget Territorium. Hun henvender sig derfor ogsaa til ham, der strax skriver til sin »kjære Morbroder« Stiftamtmand Ove Juel¹⁾ om, at Thyge Jespersen — Eier af Skjerring-Munkgaard, Egaa Sogn, Randers

1) Ove Juels Søster Maren Juel, gift med Erik Grubbe til Tjele, var Jørgen Arenfeldts Svigermoder.

Amt — maa faae Ordre til at lade Kirsten anholde, »at hun kunde vorde tilbørligen straffet«. Ove Juel efterkommer denne Anmodning og udsteder omgaaende den i saa Henseende fornødne Ordre til Thyge Jespersen¹⁾. der strax sætter Kirsten i Fængsel paa Rugaard, hvor hun naturligvis allerede forefinder nogle andre »Hexe«. Det er rimeligvis her i Smededammen, at hun er bleven »svømmet«, og man har vel Lov til at tro, at Mester Herman fra Aarhus har været behjælpelig i dette Tilfælde. Paa Rugaard forhøres Kirsten forskjellige Gange. og som et Vidnesbyrd om den Interesse, hvormed Dattiden omfattede saadanne Sager, kan anføres, at et af Forhørerne i Fruerstuen overværes af mange fornemme Mænd, deriblandt Excellencen Christen Skeel. Jørgen Arenfeldt, der skjælder hende ud for »Troldbæst«, konfronterer hende ved denne Leilighed med de to dødsdømte Trolkvinder Anne Sørensdatter og Marie Pedersdatter, der efter at have forsikret, »at saa sandt som de skulle faae Naade hos Gud, vilde de ikke lyve hende eller Nogen paa, mens derpaa vilde de gaae til deres Død«, beskyldte hende for, at hun efter Vidnesbyrd fra Mette Nielsdatter, der allerede synes at være brændt. skal være optraadt paa følgende Maade: »da Mette Nielsdatter klagede sig for Kirsten Jensdatter Morsings, at Boslumb Mænd vilde ikke age hende af Byen, svarede Kirsten Morsings hende, ja, de skal udi tre Aar ikke forbedre deres Bæster, men styrte for Fode, saa de skal blive værre agendes, end du est gaaendes«; desuden havde hun bedt Mette Nielsdatter, »at hun skulde flye hende af alle tre Slags Korn fra Boslumb, hvorved hun

¹⁾ Det er forøvrigt noget paafaldende, at Ove Juel har henvendt sig til ham for at faae Kirsten Morsings Sag og Forhold belyst, da han ellers aldrig synes at have været i juridisk Virksomhed.

vilde fordærve Byens Kornsed«. I dette Forhør aflægger Kirsten »ved høieste Ed og sammen lagte Hænder« Tilstaaelse om sine forskjellige Kure.

Ved et andet Møde »paa Stuen« paa Rugaard er ogsaa Lene Jensdatter kommen tilstede og paa hendes Spørgsmaal til Kirsten om, hvorfor hun har forgjort Anders Carlsen, bevidner Kirsten sin Uskyldighed og siger »at, kunde hun komme løs igjen og komme Anders Carlsen udi Tale og see ham, saa vilde hun nok hjælpe ham for sin Svaghed med Jesu Hjælp.«

Uvist hvorfor, føres Kirsten fra Rugaard til Skjerring-Munkgaard. Her forefalder et nyt bevæget Forhør, hvor hun paa det mest indtrængende fralægger sig alle Jørgen Arenfeldts Beskyldninger om, at hun skulde være i Ledtog med Ingeborg Brobjerg¹⁾ til Ryomgaard og Niels Hansens Kone paa Hessel om at forgjøre ham, med hvem disse altsaa maa staae paa spændt Fod. Kirsten har aldrig sine Dage været paa Ryomgaard og kun truffet Fru Ingeborg for 24 eller 26 Aar siden, »hun sad og spandt af en Rok udi Aarhus, der som Kirsten Mos en Gang talte med hendes salig Mand Magister Laus Baarding angaaende et Gadehus i Lime, som den Tid visselig hørte Magister Laues til.« Hun afgiver denne Erklæring, idet »hun faldt paa hendes bare Knæ, med sammenlagte oprakte Hænder og ved høieste Saligheds Ed.«

At Kirsten er lidenskabelig bevæget over Sagens Gang, hvad man heller ikke kan fortænke hende i, naar hensees til hendes mægtige og ihærdige Modstandere,

¹⁾ Datter af Borgmester i Aarhus Rasmus Nielsen, gift 25 Septbr. 1653 med Laurids Bording, Lector theol. og Kannik i Aarhus, der lod sig Ryomgaard udlægge for Gjæld, og for sig og Descendenter opnaaede den Begunstigelse at faae adelige Privilegier med Hensyn til sit Jordegods. Bording døde paa sin Gaard 30 April 1677. Biogr. Lexikon II. 519.

fremgaar af følgende Episode ved Forhøret den 19 Juli paa Sønderhald Herreds Ting, som holdtes i Øster Alling Sogn. Hun lader sig ved denne Leilighed henrive til uforsigtig Tale, til Ord, der netop i saa mange lignende Sager have været skjæbnesvangre for de Paagjældende, og som ogsaa for Kirsten gjør Sagen mere graverende. Hun gaar »med oprakte, sammenlagte Hænder« lige hen imod den tilstedeværende Lene, som staar ved Tingbordet, spytter ad hende og siger: »du faar vist en Ulykke, inden du dør«. spytter saa atter ad hende og siger: »jeg skal bede til min Gud, at du skal faae en Ulykke, inden du dør, og blive saa angst og bange, at du ikke skal vide, paa hvad Sted du vil være, for mig du lyver paa, for jeg saae aldrig din Mand eller var i dit Hus.« Med behersket Værdighed og urokkelig Tro paa sin Sag svarer Lene: »Gud give, det var saa godt, at jeg løi Eder paa; men Gud bedre mig, desværre det er alt for sandt, at I har været Aarsag til min Mands Elendighed«, hvorhos hun med megen Aandsnærværelse anmoder Retten om at erindre den Ulykke, Kirsten har lovet hende, og at hun har »duttet og spyttet til hende for Retten, som hun havde været en Hund.« Lene sørger for at faae dette Optrin senere bevidnet, foruden af de 8 Stokkemænd, tillige af andre, som have overværet Scenen, saaledes af Hr. Niels Jensen Winther, Sognepræst i Krstrup, Hr. Hans Rasmussen, Foged paa Tustrup og nogle Bønder fra Søby og Drastrup. Kirstens Søn Peder søger forgjæves at komme Moderen til Hjælp, og hendes Mand prøver ligeledes, med samme Resultat, at tage Braadden af det Passerede ved at minde Dommeren om, at det jo er menneskeligt, at man kalder Gud til Hjælp, naar man ikke kan faae saadan hos Menneskene.

Anders Rasmussen ligger overhovedet ikke paa den

lade Side. Paa hans og Kirstens Vegne drage Søren Michelsen af Skødstrup og Niels Sørensen af Dalsgaard en Uge efter ind til Randers, hvor de henter saa gode Vidnesbyrd hos Morten Thygesen og Hustru og hos Anders Carlsen for Kirsten, at man i alt Fald for Morten Thygesens Vedkommende faar det Indtryk, at han nu er bange for at blive impliceret i Sagen. Han gaar endog saa vidt ligefrem at erklære »... men ikke hun gjorde eller brugte nogen ulovlig Kunster til min Kones Helbred enten med Kaal eller andet.« Anders Carlsen, som dog nu var saa rask, at han stod i Stuen ved et Bord, svarer »lydelig ved god Fornuft«, at han ikke havde Kirsten Morsings fortænkt for sin Svaghed og desavouerer saaledes fuldstændig sin Kone. Dette Vidnesbyrd, som Lene Jensdatter betegner som »et løgnagtigt og Skjelms Vidne«, faar iøvrigt ingen Betydning. Anders Carlsen har ogsaa, som Lene videre forsikrer, altid ellers »udi fornemme Folks Nærværelse« givet Kirsten Skyld for sin Svaghed. Hvorledes dette nu end hænger sammen, saa henvender Anders Carlsen sig samme Dag til den forsigtige Lime-Præst Ole Pedersen Øye, der afgiver den tidligere nævnte Erklæring saalydende: »At Kirsten Morsis i Lime har været berygtet for den, som skulde omgaaes med Signeri, Maalen for Modсот og anden Kogleri, som alt sammen fordømmes i Guds Ord og i Kongens Lov, og er ikke af Gud men af Djævelen, det haver jeg, siden jeg blev Præst for Lime Menighed, hørt sagt af mange Mennesker baade i Sognet og uden Sognet, baade i Kjøbstæderne og paa Landet, hvilket jeg sandfærdeligen kan stadfæste.«

I Begyndelsen af August føres Kirsten til Randers, hvor hun — som Manden senere klager sig — i Jern holdes fangen »i et grueligt, afskyeligt Fængsel, 7 Alen under Jorden.« Fængslet, »Nørbund«, har rimeligvis

været under Nørreport.¹⁾ Herfra føres hun paa en varm Sommerdag i stort Optog — Lene Jensdatter og Jørgen Henrichsen Kynning ere ogsaa med — over Skjel Bro til Sønderhald Herredsting i Øster Alling Sogn. Da de er naaet til Skjel Bro, kommer Kirstens Søn Christen Rasmussen ridende og rækker sin Moder et vaadt Silketørklæde, hvormed hun efter hans Forklaring skal tørre sine Øine. Den nervøse Overtro, der besjælede de Tilstedeværende, lægger sig aabenbart for Dagen ved den ellers ganske umotiverede Vidtløftighed, hvormed alle Detaillerne af denne Episode refereres i Domsakterne. Der fortælles, hvornaar Christen stod af Hesten og paa den igjen, hvorledes han rider bag om Vognen fra venstre Side til højre, hvorledes Moderen kaster Tørklædet tilbage, »som blev paa Hestens Bag, som han red paa, saa tog han samme Klæde og rendte et Fuldrend, og lidet derefter, de kom imod Lemmer Skov, kom en Hare rendende udi fuldt Spring og tumlede om i Skoven; hvor den blev, veed han [Jørgen Henrichsen Kynning] intet.« Tørklædet giver senere Anledning til en Disput, først udenfor Tinget, og derefter befaler Dommeren »samme Klæde at skulle fremlægges, og det trende Gange.« Efter denne Udflugt finder vi Kirsten igjen i Randers, idet Lene Jensdatter den 20 August i Følge med Søren Mortensen Lang, Rasmus Hansen Handskemager, Borgere og Indvaanere i Randers, samt Hans Jacobsen, kgl. Maj.^s Toldbetjent sammesteds, gaar ned i Fængslet til hende, og der udspinder sig her følgende Samtale mellem dem: Lene spurgte Kirsten, »hvi hendes Hjerte var saa haardt bespændt, at hun ikke vilde bekjende sin Sandhed.« Hertil svarede Kirsten: »Vilde I, Lene Jensdatter, hjælpe

¹⁾ Noget Bevis herfor kan ikke føres, men et omtrent samtidigt Syn over Nørrebro omtaler »Daarekistene« under Broen. Saml. til jydsk Hist. og Top. 3 Række II. 515.

mig, jeg kunde komme løs, vil jeg give Eder, hvad I af mig begjærer.« Da sagde Lene Jensdatter, »hvi hun havde bedrevet saadan en Ondskab i hendes Hus med de Kaal, som blev af Morten Thygesens Pige hentet i deres Hus, og førte hendes Mand den Elendighed paa, saa Morten Thygesens Hustru kom til hendes Førlighed igjen og kunde gaae i Kirken og hvor hun vilde.« Da svarede Kirsten: »Jeg vidste ikke af, at de hentede de Kaal hos Lene Jensdatter, men maatte jeg komme løs og lægge mine Hænder paa Anders Carlsen, skulde han vel komme til sin Førlighed igjen.« Derpaa spurgte Lene Jensdatter: »Er I saa vis derpaa, at min Mand ved Eders Hænders Paalæggelse kan komme saa strax til sin Helbred igjen?« hvorpaa Kirsten svarede: »Ja, med Guds Hjælp!«

Den 6 Septbr. har der atter været Retsmøde, den 9 Septbr. beskikkes Rutenborg til Defensor for Kirsten, og endelig den 13 September falder Dommen. Kirsten dømmes for Truslerne mod Lene Jensdatter (efter Danske Lov 1—23—1) til at holdes i Fængsel, indtil hun stiller Borgen saaledes, at hendes Vederpart kan være forsikret, og (efter D. L. 6—1—12) til derefter at rømme Kongens Riger og Lande.

Medens den stakkels Kirsten Morsings Sag af hendes Mand paa hendes Vegne appelleres til Viborg Landsting, der samtidig behandler idetmindste en »Trolddomssag« til fra en anden Egn¹⁾, opføres i Randers et lille Mellemspil i Form af en Retssag mellem Lene Jensdatter og Kirstens Defensor Søren Jørgensen Rutenborg, der næsten forekommer humoristisk, ikke mindst fordi Lene Jensdatter tager den med sædvanlig Alvor.

Den meget snaksomme Randers Prokurator Søren

¹⁾ Saml. til jydsk Hist. og Top. 2den Række I. 431. f. f.

Jørgensen Ruttenborg, endnu kun en af Byens smaa Skatteydere¹⁾, har inde hos en anden Smaaborger Mads Sørensen Skomager²⁾ sidst i August givet følgende Historie til Bedste for Skomageren, dennes Hustru og to Sønner: Der var tvende Personer, som skulde i Ægteskab, saa kunde de intet komme til Hobe, hvorfor der drog tvende Brødre hen til Kirsten Morsings, som begjærte de tvende Personers Navne at vide, som skulde i Ægteskab, og som hun havde faaet Oplysning herom, gik hun ud i en Have, som Ruttenborg kaldte »Kringhaven«. Da hun blev temmelig længe borte, gik den ene af Brødrene ud til hende med et Bæger Øl og sagde til hende »drik en Gang, Moderhjerte«, hvortil hun svarede »gaae I kun ind; nu vil jeg komme til Eder.« Da saa Karlen gik ind, saae han, at Fanden stod i en graa Buks Skikkelse med to Lys i hans »fremmerste Fødder«, slog fra hinanden med samme Lys og til hinanden, og da Karlen fornam dette, sagde han til sin Broder »kobbøl op, vi vil kjøre vor Vej, jeg ser, hun har med Fanden at bestille«, og som de kom ud og vilde kjøre deres Vej, kjørte de vild den ganske Nat, indtil om Morgenen, og havde nær forsat deres Liv. Kort efter anmoder Anders Carlsen Prokurator Ruttenborg om at føre Tingsvidne for ham i Sagen mod Kirsten Morsings. Ruttenborg har imidlertid af-færdiget ham med et »nei, saa Gud vil jeg ei.« Derimod er han allerede den 8 Septbr. igjen paa Færde i Skomagerens Hus, hvor han stiller sig op paa en Bænk mellem begge Dørene og fortæller, at han nu skal »gaa i Rette for Kirsten Morsings,« idet han tilføier, »men jeg veed vel, det er ingen Samvittigheds Gjerning, men dog vil jeg gjøre Lovens Gjerning; jeg skal fortjene mig

1) Randers Kæmnerbog 1686. S. 37 b.

2) Randers Kæmnerbog 1686. S. 26 b.

noget.« Endvidere siger han de dumdristige Ord, »at han ikke skulde lide med Lene Jensdatter Anders Carlsons, førend hun kom paa det Sted at sidde, som Kirsten Morsings sidder. Thi hun havde intet, hun kunde betale Kirsten Morsings hendes Spot og Vanære med.« Anders Carlsen lader Sagen komme for Retten, og her forsvarer Søren Ruttenborg sig mod Skomagerens Beretning først mundtlig saa godt, han kan, idet han i Retsmødet den 4 October paastaaer, at Eventyret fra »Kringhaven« har han hørt i »Hr. Jens's Hus« af en Mand fra Følle, og at han kun har fortalt den videre »som en Historie af den Andens Mund.« Endvidere fremlægger den bibelfaste Prokurator i Retsmødet den 18 October følgende Skrivelse: »Det Paulus haver sagt om den Smed Alexander, at han gjorde hannem meget ondt, synes mig, jeg billig maa sige om den Skomager Mads Sørensen, som først uden Aarsag anfanger selv mig med Proces at angribe og forhverver trende Personer, som vunde her ved Tinget den 27 September, at jeg skulde have sagt, jeg inden en Mandag Aften skulde gjøre den arresterede Kirsten Morsings saa god som hans Hustru. Over sligt haver han fattet en stor Avind til mig, og derfor selv tillige med hans Kone og Børn ottende Dagen den 4 October sammensvoret et Vinde om Adskilligt, de foregive at have hørt af min Mund, hvilket den største Deel deraf kan jeg med en god Samvittighed, om fornødent skulde eragtes, gjøre min høieste Ed efter Loven aldrig at have talt den Tid, i Synderlighed det, hans ene Søn Hans vinder, og den anden Søn Peder, som aldrig har været til Herrens Alter, at han kunde vide, hvad Eden betyder, det med den anden, at han ei skulde være et ærligt Vinde, og havde der været flere saaledes i hans Hus, havde han vel saa snakket for dem, at de havde alle kommet til Tinget med deres Vinde mig at beskade,

om det stod i deres Magt. Men som enhver Upartisk kan øiensynlig fornemme, deres sammensvorede Værk ikke er af nogen Fynd, saa vil jeg dog efter Loven formode, hvis Vinder min Avindsmand med hans Kone og Børn vil mig med beskade, ei kan ansees. Men vil fornemme Lene Jensdatter noget mod min Person prætendere, formenes hun med upartiske Vinder bør sin Sag at forklare, dem jeg vil formode aldrig findes, helst som jeg aldrig hende haver talt for nær. Men at Mads Sørensen med Kone og Børn har vundet paa mig som min Avindsmand, udviser klarlig deres egen Proces, og enhver Retsindig det nok som kan slutte, at Kgl. Maj.^s Byfoged det vil overveie, vil jeg formode, Lene Jensdatters Irettesættelse at undgaae, at de vorde sat tilrette, som mig saaledes uden Aarsag vil angribe.« Den energiske Lene Jensdatter fremlægger imidlertid herimod følgende ikke mindre kraftige Skrivelse: »Saasom jeg høiligen haver været forarsaget for Hr. Byfoged at lade indstævne vores førige edsvorne Prokurator Søren Ref til Bytinget til idag til Doms, for hvis formenes utilbørlige Ord han haft haver efter Tingsvidnes Formelding, hvor Søren Ref først fortæller Kirsten Morsings Trolddomskunster og siden sig samme Sag haver paataget, alligevel han siger selv, det er ingen Samvittigheds Gjerning, mens dog siger han, han vil gjøre Lovens Gjerning, hvilket han aldrig skal bevise, at Loven befaler hannem, at han skal gjøre imod hans Samvittighed. Ydermere haver fornævnte Søren Ref sagt, at han ikke skulde linde, førend han fik mig udi det samme Hul at sidde, som Kirsten Morsings sidder i. Formoder derfor, at han derfor tilbørligen bliver straffet efter Loven, som vedbør.« Seierrig imødegaar dog Søren Ruttенborg i Retsmødet den 15 November en Deel af Anklagen ved at fremlægge følgende Skrivelse fra Stiftamtmanden: »Velfornemme Søren Ruttенborg! Efter-

som Søren Rasmussen i Hadbjerg og Peder Rasmussen af Lime er en Prokurator begjærende paa deres Moders Vegne, Kirsten Jensdatter af Lime, imod velfornemme Anders Carlsens Hustru Lene Jensdatter af Randers, saa befales Eder hermed paa min allernaadigste Herres og Konges Vegne, at I strax antager Eder denne Sag som Prokurator og derudi handler, som I agter at svare og Lov og Ret kan medføre. Hermed Eder Gud befalet! Fussing d. 9 September Anno 1686. Mogens Scheel.«

Endelig bringes dette lille Intermezzo ud af Verden ved nedenstaaende i samme Retsmøde afsagte Dom: »Da efter Tiltale, Gjensvar og denne Sags Leilighed og eftersom den gudelskende Matrone Lene Jensdatter, velfornemme Anders Carlsens, lader tiltale Søren Jørgensen Ruttenborg her ibidem for nogle usømmelige Ord, han skal have sagt efter derom Tingsvidnes Formelding, som her udi førige befindes indført, da, saa vidt det angaar med Kirsten Morsings, han haver gaet i Rette for, saa haver han fremlagt Hr. Stiftamtmanden den højædle og velbaarne Hr. Mogens Scheels Ordre, som udviser, at det er hannem anbefalet Sagen sig at paatage, hvorfor jeg [Byfoged Jens Nielsen] ikke vidste at kunne tilfinde ham noget derfor at lide. Belangende hvis Ord han haver talt om Lene Jensdatter, saa bør de ikke at komme den velfornemme Matrone til nogen Hinder eller Forkleining paa hendes ærlig gode Rygte og Navn i ringeste Maader, dog saa som Søren Refs Ord haver været noget usømmeligt, hvorved han denne Proces haver foraarsaget, bør han at betale til Lene Jensdatter for den derpaa anvendte Bekostning fire Slettedaler.«

Kirsten Morsings Sag gaar imidlertid sin Gang ved Landstinget i Viborg. Den 6 November affatter Lene her sit Indlæg, hvis Angreb mod Kirsten kulminerer i følgende Passus, der viser, i hvilken Grad hele Processen har

været hende en Hjertesag: »og aldrig benægtet, at hun [o: Kirsten Morsings] efter Maren Anderdatters Vidne, som tjener Morten Thygesen, begjærte ommeldte grønne Kaal med Top og Rod hans Hustru til Frelse og min kjæreste Mand, det for Gud i Himlen vemodeligst beklages, til allerstørste Skade og mig høibedrøvede Kvinde til langvarig Hjertesorg.« Samme Dag affattes ogsaa saalydende Skrivelse af Sættedommeren¹⁾ i Sønderhald Herred og de 8 Doms mænd: »Høiædle og velbaarne Landsdommere! Gunstige Herrer! Saasom jeg tilligemed de 8 Doms mænd af Kirsten Morsings Mand, Rasmus Andersen, for de gunstige Herrer Landsdommere til nu holdende Landsting haver ladet incitere angaaende en Dom imellem Lene Anders Carlsens af Randers paa den ene og fornævnte Morsing paa den anden Side, vi den 13 September afsagt haver angaaende Trolddom, Kirsten Morsings skal have øvet paa Anders Carlsen i Randers, da er her paa vores korte og ydmygeste Svar imod bemeldte Morsings Beskyldninger og hvad Adgang jeg tilligemed de 8 Mænd haver haft at dømme. Først er vorden for os irettelagt et Tingsvidne udstædt af Sønderhald Herredsting af Dato den 19 Juni, hvoraf sees, at fornævnte Morsings er offentlig udlagt af 3 Troldkvinder

¹⁾ Grunden til, at der er beskikket en Sættedommer maa — efter velvillig Meddelelse fra Assistent i Rigsarkivet cand. theol. J. Estrup, hvem jeg derhos skylder Tak for forskjellige lignende Oplysninger til nærværende Afhandling — antages at være den, at den egentlige Herredsfoged Villum Jensen Lunegaard i 1686 var suspenderet fra sit Embede som Følge af Klager, der vare fremkomne imod ham. Den beskikkede Sættedommer Søren Nielsen var Birkefoged i Rugaard Birk (udnævnt hertil af Jørgen Arenfeldt 1 Mai 1680), og det har sikkert været den paa Hexeomraadet saa nidkjære Jørgen Arenfeldt en Glæde at see sin i slige Sager vel øvede Klient sidde paa Dommersæde inden Kirstens Hjemting den Dag.

henne ved Rugaard, dernæst et usvækkeligt Tingsvidne udstædt af Sønderhald Herredsting den 2 August, det forbemeldte Morsings haver for en offentlig siddendes Ret undsagt velbemeldte Lene Anders Carlsens at skulle faae en Ulykke og blive saa angst og bange, at hun ikke skulde vide, hvad Sted hun vilde blive paa, med videre efter Tingsvidnets Indhold. Derefter blev for os irettelagt et Tingsvidne af Dato Randers Byting den 6 September, hvorudi meldes, det forbemeldte Morsings adskilligt Kogleri baade udi Kirken i Lime saa og andre Steder forøvet haver. Vidste jeg fattige tilsat Dommer med de 8te Doms mænd ei rettere efter Loven at dømme end fornævnte Morsings for hendes haarde Trusler at stille bemeldte Lene Anders Carlsens nøiagtig Borgen eller borge for sig selv i sit Fængsel igjen at forblive, og naar det er sket, da at rømme Kongens Riger og Lande. Formoder derfor, vi ei af nogen beskyldte Poster Uret at have gjort, mens vil formode voris Dom ydmygeligst at vorde konfirmeret, og Kirsten Morsings Mand og Børn for vores paaførte Reise og Omkostning deslige hvis Forsømmelse med Kost og Tæring vorder tilfunden os at betale. Vi forbliver de velædle og velbaarne Herrer Landsdommers ydmyge Tjenere. Viborg d. 6 November Anno 1686. Søren Nielsen. Egen Haand. Thomas Sørensen. T. J. S. — J. O. S. — M. B. S. — L. P. S. — R. S. S. — H. O. S. — P. L. S. «

Den 8 November møder Kirsten for Landsdommerne Erich Rothsteen og Christopher Bartholin og underkastes af disse et kort Forhør angaaende de af hende foretagne Kure. Landstingets Dom existerer — som bemærket — desværre ikke; men tildels maa den, efter hvad der fremgaar af Nedenstaaende, have stadfæstet Herredstingsdommen, thi den ynkværdige Kirsten sees at være død i Fængslet i Nørrebaand i Randers i Begyndelsen af De-

cember 1686, og er saaledes udfriet fra Lene Jensdatters Forfølgelse, som efter Rasmus Andersen Morsings meget undskyldelige Udsagn for Retten har været begrundet i et paa »nogle sær havde onde Indbildninger« hvilende »urøckelig Had« til Kirsten. Hvad Dag og hvorledes hun er død vides ikke. I saa Henseende haves kun følgende Breve: »Velvise og velfornemme Borgemester og Raad! Eftersom Kirsten Jensdatter Morsings Børn og Medfølgere i Nat mellem 4—5 i Dagingen er kommen neder mod Sønderbro med bemeldte deres Moder udi en Kiste og paa en Vogn tilhørende hendes Søn Søren Rasmussen boende i Hadbjerg, og som alt sligt uden min Villie og Minde sket er, anseende jeg jo i ringeste burde haft et Ord, førend sligt foretages, saa som hun mig baade efter Hjem- og Landstingsdom er tilfunden mig min anvendte Bekostning at erstatte, da dersom de mig fornøielig vil forsikre for al videre Fortræd, deraf kan falde, er jeg gjerne tilfreds, de deres Moder henfører, hvor de godt synes, ellers prætenderer jeg dette, som nu af dennem gjort er, som ulovlig at være gjort, og indstiller dette til min Øvrighed, om ikke deres Personer, som hender saaledes af Fængslet uden min Tilladelse haver tagen, de med hender her forbliver, til mig oven bemeldte Fornøielse gjøres. Forventer herpaa Deres gode Svar, og forbliver velvise Borgemester og Raads tjenstvilligste Lene Jensdatter Anders Carlsens. Randers den 13 December Anno 1686.« — »Hvad sig angaar Kirsten Morsings Optagelse af Nørrebaand her i Randers, saa er det ikke sket efter Borgemester og Raads Befaling, mens Kongl. Maj. Byfoged haver tilstaaet for os, da vi denne Beskikkelse blev ankyndiget, at fornævnte den afdøde Kirsten Morsings er optaget af Fængslet efter hendes Børns Begjæring, hans Forlov og Tilladelse. Randers den 13 December 1686. Søren Andersen. Søren Andersen Bay.

Jens Karmarch. Ovenskrevne Svar er sandfærdig testerer Jens Nielsøn¹⁾.«

Om Lene Jensdatters senere Skjæbne kan meddeles følgende. Hendes Døtre Maren og Else ægtede ansete Randers Borgere, henholdsvis 1688 Kjøbmand Anders Sørensen Bay²⁾ og 1693 Kjøbmand Rasmus Simonsen³⁾. Lene Jensdatter er Enke 1691⁴⁾. Om Anders Carlsen er død af den for Kirsten saa skjæbnesvangre Sygdom, maa staae hen. Den 4 Juni 1695 gifter Lene Jensdatter sig anden Gang med Sognepræst ved St. Mortens Kirke i Randers og Provst i Støvring Herred Magister Hans Dinesen Mossin, »og blev deres Ægteskab fuldbyrdet ved en kristelig Kopulation i hendes Hus.«⁵⁾ Hun bliver Stedmoder til mange Børn. Magister Hans Dinesen Mossin dør 1711. Hvornaar hun er død kan ikke oplyses.⁶⁾ Lene Jensdatters Navn lever endnu igjennem hendes Barnebarnsbarn Legatstifteren Niels Brocks Hustru Lene Bredal.

Stemann.

¹⁾ Jens Nielsen blev beskikket til adjungeret og succederende Byfoged i Randers ved Bestalling af 25 October 1681 og døde imellem den 30 Mai og 6 Juni 1707. Stadfeldt »Beskrivelse over Randers Kjøbstad« S. 135.

²⁾ P. J. Schmidt: »Legatstifteren Grosserer Niels Brocks og Hustru Lene Brock, f. Bredals Slægt.« S. 131.

³⁾ P. J. Schmidt. S. 105.

⁴⁾ I Randers Skattebog 1691 kaldes hun: salig Anders Carlsens Enke. Det maa derfor bero paa en Misforstaaelse, naar der i P. J. Schmidts ovenfor citerede Bog S. 105 staaer, at Anders Carlsen døde 1694. Skattebøgerne for Aarene 1687, 1688, 1689 og 1690 existere ikke mere.

⁵⁾ Univ. Bibl. Addit. 283. 4to.

⁶⁾ Paa Ligstenen i St. Mortens Kirke i Randers nævnes kun Hans Dinesen og hans første Hustru Mette Pedersdatter Wendel, død 1693. Se Saml. til jydsk Hist. og Top. III. 365.

I den ovenstaaende redegørelse for sagen mod Kirsten Morsings findes oplysning om en af de mangfoldige hexeforfølgelser, der som en sot gik over landene og først fik deres afslutning nær op mod vore dage. I regelen er deres indhold énsformigt; ødelæggelse af næstens ejendom ved hexekunster, rejser til Bloksbjerg el. Troms-kirke, møde med djævelen, som her, i en buks lignelse, pinsel og så et bål. Angivelser af andre, mest kvinder, som så stævnes og den samme forestilling går om igen. Hexeforfølgelsernes historie er utvivlsomt i slægtens levnedsløb et blad, der drypper af blod og tårer.

Hvad er overtro? Man har tidligere været i forlegenhed med forklaringen og gået ud fra Kristendommen: en tro ud over de forestillinger, som Kristertroen ejer. I senere tider er der fremgået af manges arbejde med herhenhørende spørgsmål en anden opfattelse: overtro gemmer »rester« (survivals) af hedenskabets religiøse tro og af middelalderens eller oldtidens videnskab, rester, der som ruiner af gamle borge eller antike kyklopiske mure er blevne stående, medtagne af slægters slid, men dog endnu mangan gang kendelige. For de nordiske riger haves ingen samlet fremstilling, stoffet er spredt i Kristensens forskellige samlinger af folkeminder, i Jydske Samlinger især 1ste rækkes 4de bind, i Thiele, den danske Almues Overtro, i trykte og utrykte »Cyprianus'er«, i historiske og kulturhistoriske tidsskrifter. Men øjensynlig er grundtankerne hos os de samme, som man træffer i Tyskland, fra hvilket land man har en ypperlig samling i Wuttkes *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart* (1869).

En grundanskuelse om forholdet mellem årsag og virkning er i kloge mænds og koners behandling af sygdomme overalt rådende, de helbreder ved »sympathi«. For nutidstanken er dette naturligvis galskab, men der

er dog en slags mening i galskaben. Man tænker sig, at der er enhed i naturen; denne viser sig bl. a. i, at det ensartede virker paa det ensartede. Hjærteformige blade paa hjærtet, røde blomster paa rosen, gule blomster eller farver paa gulsot. Overensstemmende hermed helbreder Kirsten Morsing gulsot ved at koge en gulbenet kylling med (gul) safran og lade patienter drikke såddet. Det er altsammen i den bedst mulige orden. Sygdommen plejer at være fortsættelsen af »modsol«, og gruppen omfatter ialt fire sygdomme, først »brødlede«, og ender gerne med svindsot, og midlerne mod den er hartad talløse, blandt de mange andre det ganske almindelige at spise tre levende lus, fangede paa en person af andet køn, i en pandekage. Almindelig har ogsaa været »måling« som kur. Med tråd måltes personens højde, afstanden mellem fingerspidserne på de udrakte arme. Af målenes forhold sluttede man sig til sygdommens art, og når tråden, som har rørt ved den syge, kastes på ilden, ligger sagtens deri, at med tråden opbrændes soten.

Der er imidlertid en anden tankegang, der knytter sig til forestillingen om en sympathetisk sammenhæng mellem årsag og virkning, således at forstå, at man tænker sig en del, der virker på det hele: hvad man gør med et menneskes hår, blod, udsondringer, linned, der har rørt ved hans krop, ja, endnu mere: ved ting, der er i hans eje, virker tilbage på den person, hvorfra disse forskellige ting er tagne. Derfor søger troldkvinder, der vil volde en eller anden person smærte eller død, at få fat på noget, hvadsomhelst, vedkommende har ejet. Når en sådan genstand mishandles, brændes, lider ejeren alle smærterne og døden, eller om man vil ham vel, helbredes han. Gennem genstande, der står i forhold af »sympathi« til et menneske, helbredes eller dræbes han. Hvor

et sligt sympathisk forhold ej kan forudsættes at være tilstede, kan det tilvejebringes paa forskellig måde, ved berøring f. eks., derved at genstanden får dens navn, man vil tillivs; dette forhold har spillet så stor en rolle ved tryllekunstnerne med voksdukker.

I den foreliggende skildring nævnes en persons skjorte, han har båret ved altergang, den får særlig magt, idet den på en vis måde med manden, der bærer den, deler kirkens, det hellige ords og den hellige handlings viende, rensende magt. I altersklæder går mænd omkring i byens kålhaver og læser kålormene bort (Krist. Sagn VI. A. 205, 687). En pige i Norge, der var forhekset af huldrefolket, fik det råd at låne en klædning, der sidst var brugt til altergang. Iført den skulde hun gå iseng tre torsdags aftener og hver aften lade sig veje. Det gjorde hun og blev rask (Tvedten, Sagn fra Telemarken s. 48 jfr. Wuttke nr. 193).

Hertil må sagtens henregnes historien med kålene. Der er nu en dunkelhed i fremstillingen, måske er en omstændighed, der kunde have betydning for forståelsen udeglemt eller forbigået. Kålene med rod og top skal skaffes ved påsketid, men til den årstid findes i regelen kun bladløse kålstokke, og frøet, der omtales, må jo have været fra året i forvejen. Tankegangen synes mig dog klar nok. Kålene, tagne hos Anders Carlsen, slår hun den syge med under besværgelsen: »opstå og bod få i J. Kr. navn!« Derpå kastes de, der ved berøring er sat i sympathisk forbindelse med Morten Thygesens kones sygdom, hen i en smøge, hvor ingen kommer. Når de dér rådner og opløses, svinder samtidig lidt efter lidt den syge kvindes smærter. Men nu vil jo ulykken, at de samme kål må fra det sted, hvor de er tagne, være i sympathisk forbindelse med Anders Carlsen, som gennem sine kål påvirkes af den syge kones smærter.

Derfra anklagen mod Kirsten, at hun har gjort Carlsen syg med sine kunster. I vore dage kan man jo knap lade være at smile ad slig tankegang, men jeg antager, at den er bleven fuldkommen godkendt af datids mennesker.

Herhen hører naturligvis også, at troldkvinden kan fordærve byens kornsæd, når hun derfra kan få en håndfuld af alle tre kornsorter, der dyrkes; thi ved den lille del af det hele, der kommer i hendes magt, kan hun ødelægge kornavlen på samme måde, som man kan ødelægge et menneske, om man blot kan få en afklippet negl eller et hår fat af hans krop.

Endelig kan man på en eller anden måde påvirke en person, en genstand sympathetisk ved en handling, der billedlig fremstiller, hvad man ønsker udført. I regelen følger sagtens en besværgelse med. Vil troldkvinden frembringe skibbrud, vælter hun en øsekop i en spand vand; kalder man på vinden, fløjter man osv. Således hænger det måske sammen med fortællingen om den gamle kone, der spandt i kirken. Gryden med ild i kan vel straks sættes tilside. Det har vist været almindelig skik lige til vore dage både her og der, at gamle koner har haft en gryde med gløder i til at varme fødderne på. Men så kommer der en dunkelhed i fremstillingen, der gør det vanskeligt at have nogen mening om tydningen, da jeg ikke kender denne kunst andetsteds fra. Hun spinder på en snurrende rok, men det er ikke til at forstå, hvorledes hun med en rok kan spinde en ulden tråd om alteret; det kunde være gjort med en af den slags håndtene, der bruges til at sno tøj af fæhår. På rokken rulles jo den spundne tråd op på tenen og for at vindes om alteret, må den jo haspes af tenen først. Tråden skal spindes avet («aut»); er dette rigtigt opfattet og meddelt, må det forstås: til for-

kert side, idet de gamle spandt uld til uldsiden og linned til linned siden og gjorde forskel på, om hjulet drejedes til eller fra den spindende. Nu er imidlertid spørgsmålet, om ikke tråden skulde vindes »avet« om alteret. Det vilde i høj grad passe med hele grundtanken i den ofte forekommende bevægelse rundt om noget. Ved enhver lovlig gerning, ved alt hvad der hører lyset, det borgerlige samfund, kristentroen til, bevæger man sig »ret« om, d. e. i en kreds, således at den højre hånd vender mod centrum. Den døde føres »ret« om kirken, om den opkastede grav. Præsten drejer sig ret om for alteret; når folk offerer, går de ret om alteret. Da præsten spurgte den gamle syge kone, om hun ikke havde noget på samvittigheden, hun trængte til at betro ham, svarede hun, at hun to gange havde i selskaber skænket punse »mod solen« (avet) for »ret«, men hun troede, ingen havde mærket det. »Ret« er nemlig med solens bevægelse på himlen og hører til alt, hvad den kan tåle at se på; »avet«, mod solen, er bevægelsen om den venstre arm som centrum, og den bruges ved alle hemmelige kunster. Vil en kvinde lære heksekunster, må hun gå »avet« om kirken; vil man rådspørge døde, skal man gå »avet« om en frisk grav, osv. osv. Det vilde derfor her passe godt, om tråden førtes avet om alteret, fra højre til venstre om det.

Men hvad er så betydningen af det hele? I overtroiske kunster forekommer en tråd tit som middel til at overføre en sygdom fra menneske til dyr, træ, sten. Men her er paa grund af fortællingens dunkelhed forklaringen grumme usikker. Dersom det har været »navlegæslinger«, hun har haft, det er gæslinger med åben bug, kunde man tænke sig, at den rundgående bevægelse skulde billedlig fremstille kredsens

lukke. Dette tør jeg dog ikke udgive for andet end en gætning.

Blandt hendes øvrige kure nævnes, at der føres ild over syg fra bagerovnen. Det råd har jeg mere end én gang hørt anvende i Vestjylland for at helbrede en bestemt slags udslæt, det kaldes »ildsårelse« (se Jysk Ordb. m. henv.) Når den syge sættes på en »bagtrousteol« over ild, må det vel virke mod forgørelse på samme måde, som når fløden er forhekset og man lægger ild under smørkærnen. Når der er »kastet skrig« på børn helbredes det også ved at føre ild over dem. Et andet råd for »skræg på børn« er offentliggjort af Kristensen (Folkeminder VI. 383.²⁸⁴) d. e. at indgive dem »Laasby drober. 7 el. 9. el. 11 drober«, hvad der er kraftigst, véd jeg ikke.

Foruden ved sympathikunster eller andre hemmelighedsfulde lægemethoder har troldkvinder stor magt ved besværgelser, signen, manen, der alt beror på det udtalte ords magiske kraft, at sige da, når der ingen fejl begås, thi i så fald kan forbandelsen vende sig imod den, som udtaler den. Kirsten Morsings forstår at signe og mane, bruger besværgelser for rosen, om denne er tidligere bekendt, véd jeg ikke; iblandt mine danske optegnelser findes den ikke, men signeformlernes tal mod rosen og sprængte sener, hvad der vel er det samme som »vrid«, er legio. Samtidig bruges ofte »strygen« langs forskellige legemsdele og håndspåbyggelse, ting, der heller ikke er ukendte i vore dage.

Skal flere genstande bruges til tryllekunster, anvendes de som regel i ulige tal, derfor er det rimeligt, at Kirsten forlanger de 18 skilling i ulige penge. Dette ulige tal går gennem alle mulige troldomskunster i det mindste tilbage

til kejsertiden i Rom. Hvorfor slige tal har særlig magt, har jeg ingen forestilling om.

Enkelte dyr har efter folketroen magiske ævner, til dem hører angelmusen, den lille spidsmus, såvidt jeg da véd. Løber den over liggende menneske eller dyr, lamslås den del af kroppen, som den løber henover. Men lykkes det en person med bagen af sin hånd at dræbe musen, får hans hånd magt til at helbrede alle slige lamheder (se J. Ordb. under angermus).

Endnu omtales det, at den stakkels mistænkte kvinde »svømmes« i en dam; sligt er jo noksom bekendt fra hekseprocessernes historie, og husker jeg ikke fejl, er experimentet forsøgt atter og atter, lige til for få år siden, i Nordtyskland og blandt Sydslaver. Hænder og fødder blev sammenbundne på de gamle stakler, så blev de kastede ud; svømmede de ovenpå, blev de brændte som hekse, thi de havde jo forsvoret gud og hans rige, derfor vilde vandet, som var hans skabning, ikke modtage dem, på samme måde, som man har fortællinger om, at graven ikke vil modtage den ugudelige, men atter og atter kaster ham ud. De, som sank, og derved beviste deres uskyld, tænker jeg kunde takke deres gud og skaber, om de kom levende op.

Jeg bemærker endnu blot til slutning, at når det så udførligt omtales, at der rækkes den antagne troldkvinde under transporten et vådt silketørklæde, ligger formodningen nær, at man har antaget, at hun fik hjælp til nye djævelskonster derved, måske til at unddrage sig retfærdigheden. Haren, der umiddelbart derefter ses, har jo sagtens været en heks i hareham. Det er nødvendigt at passe nøje på, nu og da er det lykkedes troldkvinde i det sidste øjeblik ved hjælp udenfra at frigøre sig.

H. F. Feilberg.